

Hikmət Səid oğlu HƏMİDOV

Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin doktorantı,

AQRAR SAHƏDƏ RİSKLƏRİN İDARƏ OLUNMASINDA SIĞORTA MEXANİZMINİN METODOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – aqrar sahədə risklərin idarə olunmasında sığorta mexanizminin metodoloji xüsusiyyətlərinin araşdırılmasıdır. Aqrar sahənin inkişaf problemləri və bununla bağlı mühüm məqamlar açıqlanmışdır. Aqrar sahədə ortaya çıxan risklərin mənfi təsirlərinin azaldılmasında sığorta alətlərinin səmərəli rolu əsaslandırılmışdır. Yeni çağırışlar nəzərə alınmaqla, aqrar sahədə müxtəlif xarakterli risklərin idarə edilməsində sığorta mexanizminin təşkili və tətbiqi üzrə tövsiyələr hazırlanmış və təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın metodu olaraq bir sıra metodlar, o cümlədən təhlil, sintez, müqayisə və ümumiləşdirmə metodları götürülmüşdür. Eyni zamanda, aqrar sahədəki risklərin idarə edilməsində sığorta mexanizminin rolu üzrə müxtəlif tədqiqatçıların elmi əsərlərinə istinad olunmuşdur.

Tədqiqatın nəticələri – müasir çağırışlar şəraitində ölkə iqtisadiyyatının strateji sahələrindən olan aqrar sahənin müxtəlif risklərdən qorunmasında və onun mənfi təsirinin azaldılmasında sığorta mexanizminin tətbiqinin genişləndirilməsi tədbirlərinin və fəaliyyət proqramının hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: aqrar sektor, aqrar sahənin inkişaf problemləri, aqrar sahənin riskləri, risklərin xüsusiyyətləri, sığorta mexanizmi, sığorta mexanizminin metodoloji əsasları.

UOT: 368.8

JEL: Q10; Q17; G22

DOI: <https://doi.org/10.54414/SPKZ4621>

Giriş

Qeyd edək ki, istənilən sahibkarlıq subyekti-nin fəaliyyəti bir çox amillərdən asılıdır və yüksək risklərlə müşayiət olunur. İstənilən sahibkarlıq fəaliyyətinin aparılması risk və qeyri-müəyyənlik şəraitində baş verir. Fəaliyyətlərini həyata keçirən təşkilatlar daima mümkün hədlər daxilində risklərlə üzləşirlər. “Risk” anlayışı kifayət qədər uzun tarixə malikdir, lakin onun müxtəlif aspektləri XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində fəal şəkildə öyrənilməyə başlanmışdır. Bazar iqtisadi münasibətlərinin formalaşması riskin insan fəaliyyətində əsas amil və uğur qazanmağın şərtlərindən biri kimi dərk edilməsinə səbəb olmuşdur. Təcrübədə sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində risklərin olması iqtisadiyyatın hərəkətinə və onun mütərəqqi inkişafına kömək edir. Sahibkarlığın inkişafının səmərəli təşkili ölkə iqtisadiyyatında yeni iqtisadi artım və maliyyə mənbələrinin formalaşdırılmasına müsbət təsir edir [1, s. 63]. Bunlarla yanaşı, risklərin dərəcəsi ilə gözlənilən

nəticənin böyüklüyü arasında yüksək əlaqənin olması maliyyə, əmək və maddi resursların bir fəaliyyət sahəsindən digərinə hərəkətini stimullaşdırır.

Qeyd edək ki, risklər müxtəlif əlamətlərinə görə müxtəlif növlərə ayrılır. Məsələn, baş verməsi baxımından maliyyə riskləri müəssisənin iqtisadi fəaliyyəti ilə birbaşa əlaqəli olan risklərdir. İstehsal riskləri istehsal prosesinin dayandırılması və ya pozulması nəticəsində yaranan itkilərlə bağlıdır. Kommersiya riskləri yüksək rəqabət, tələbatın dəyişməsi, məhsulların keyfiyyətinin aşağı düşməsi, məhsulların daşınması və saxlanması xərclərinin artması səbəbindən mənfəətin itirilməsi ehtimalını nəzərdə tutur. Ekoloji risklər təbii və iqlim amillərinin təsiri nəticəsində vəsaitlərin itirilməsi ehtimalı ilə bağlıdır.

Aqrar sahədə ortaya çıxan risklərin idarə olunması və mənfi təsirinin azaldılmasında sığorta mexanizminin metodoloji aspektləri

Qeyd edək ki, istənilən müəssisənin qarşısında duran əsas vəzifə onların risklərinin idarə edilməsidir. Müxtəlif mənfi amillərin şirkətin fəaliyyətinə təsir dərəcəsini məhdudlaşdırmaqla istehsal prosesinin fasiləsizliyini və onun sabitliyini təmin etmək müəssisədə risklərin idarə edilməsinin əsas məqsədlərindən hesab olunur. Riskin erkən müəyyənləşdirilməsi vacibdir, çünki bu, daha asan olur və daha ucuz başa gəlir. Effektiv risklərin idarə edilməsi proqramı müəssisələrə risklərini idarə etməyə və müvəffəqiyyət imkanlarını maksimum dərəcədə artırmağa kömək edə bilər [2, s.355]. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələr öz riskləri ilə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirdikdə, hər bir subyekt öz bütün hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşıyır. Aqrar sahə istehsalı sahibkarlıq fəaliyyətinin ən riskli növlərindən biridir. Bununla belə, aqrar sahənin inkişafı ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinə multiplikativ təsir göstərir [3, s. 82].

Məlumdur ki, aqrar sahə ölkə iqtisadiyyatının iqtisadi inkişafında önəmli rol oynayır, çünki o, əhalinin ərzaq məhsullarının yeganə istehsalçısı və tədarükçüsüdür. Bundan əlavə, aqrar sahə müəssisələri sənaye məhsullarının istehsalı üçün xammal istehsalçıları və təchizatçılarıdır. Aqrar sahənin riskliliyi istehsalın mövsümliliyi, iqlim və hava şəraitindən asılılıq, məhsul çeşidinin və texnologiyasının dəyişdirilməsinin əhəmiyyətli çətinliyi kimi bir sıra amillərlə müəyyənləşdirilir. Buna əsasən demək olar ki, aqrar sahədə istər heyvandarlıq, istərsə də əkinçilik istiqamətində bir çox risk amilləri mövcuddur və bu amillər istehsalın azalmasına, kəskin qiymət dəyişiklikliyinə, ərzaq təhlükəsizliyinə təsir edə bilər. Aqrar sahə ilə bağlı risklər əsasən hava şəraiti ilə bağlıdır. Yağının normadan az olması əkinçilikdə su qıtlığına, bu da məhsuldarlığın azalmasına səbəb olur. Bunun ifrat forması təbii fəlakət sayılan və məhsuldarlığa, o cümlədən ərzaq məhsullarının qiymətinə ciddi təsir göstərən quraqlıqdır. Digər tərəfdən, həddindən artıq yağıntılar daşqınlara səbəb olur. Bu, becərilən sahələrin tamamilə yuyulmasına gətirib çıxarır və nəticədə məhsuldarlıq çox aşağı olur. Hazırda dünyada müşahidə edilən iqlim dəyişikliyi və qlobal istiləşmə bu tip risklərin intensivliyini və vurduğu ziyanı artırır. Əkinçilikdə, xüsusən bitkilərin vegetasiya dövründə yağıntılarla yanaşı temperaturun da böyük önəmi var. Bu dövrdə

temperaturun kəskin dəyişməsi vegetasiya dövrünü pozur və məhsuldarlığın azalmasına səbəb olur [4, s.62].

Aqrar sahibkarlıq fəaliyyətinin nəticələri daha çox təbii amillərdən asılı olduğundan, sahibkarlıq subyektinin təsir edə bilmədiyi risklərə məruz qalır. Buna görə də ən aktual vəzifələrdən biri kənd təsərrüfatı bitkilərinin mühafizəsidir ki, onun köməyi ilə müəyyən dərəcədə müəssisələrin özlərinin, aqrar-sənaye kompleksinin və ölkə iqtisadiyyatının sabitləşdirilməsinə nail olmaq mümkündür. Son zamanlar aqrar sektorda inteqrasiya geniş vüsət almışdır. Aqrar sahə təsərrüfatlarının formalaşdırılması kənd təsərrüfatı müəssisələrində qiymət riskləri ilə bağlı bəzi problemləri azaltmağa imkan verir, həmçinin aqrar-sənaye kompleksinə daxil olan müəssisələrin maliyyə risklərini azaldır. Aqrar sahə məhsullarının həcmünün artırılması, onun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, daxili və dünya bazarlarını fəth etmək kimi aqrar sektorun qarşısına qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsi ölkə iqtisadiyyatının aqrar sektorunun sabit inkişafını tələb edir və bunun üçün mühüm şərtidir. Sabitlik aqrar sahə müəssisələri tərəfindən risklərə uyğunlaşma şəraitində strateji idarəetmə qaydalarına uyğun olaraq iqtisadi fəaliyyətin aparılmasıdır. Yeni texnologiyaların tətbiqi ilə bağlı üstünlüklərə aşağı xammal xərcləri, yüksək məhsuldarlıq və daxilolmalardan daha səmərəli istifadə daxildir [5, s. 324].

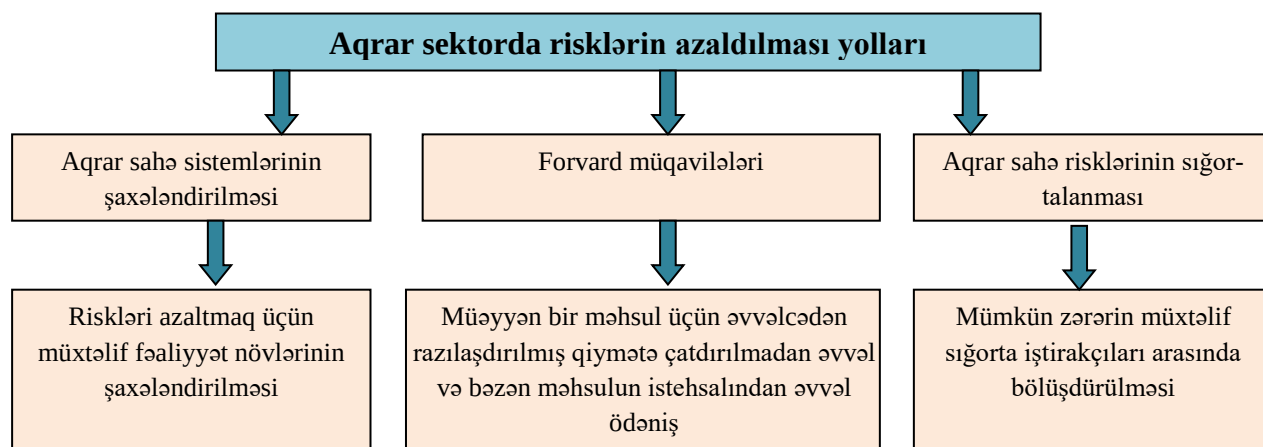
Aqrar sənaye istehsalı xüsusi risklərlə xarakterizə olunur, çünki bu sahənin fəaliyyəti təbii və iqlim şəraitindən asılıdır. Aqrar sahə müəssisələrinin riskləri dedikdə, əsasən bir çox amillərin təsiri nəticəsində istehsal prosesinin normal gedişatının pozulması halında sahibkarlıq subyektinin mənfəət və ya zərər əldə etməsi ehtimalıdır başa düşülür. Aqrar sahə məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin riskləri özünün təzahürü və fəaliyyətinin yekun nəticələrinə təsiri ilə spesifikdir. Aqrar istehsala əsas zərər mütəmadi olaraq təkrarlanan quraqlıqlar səbəbindən yaranır. Risklərin səmərəli şəkildə idarə olunması, vaxtında müəyyənləşdirilməsi və təhlili aqrar sahə müəssisələrinə düzgün idarəetmə qərarını qəbul etməyə və mənfi nəticələrin qarşısını almağa imkan verir. Beləliklə, aqrar sahə istehsalında risklərin azaldılması üsullarından səmərəli istifadə

aqrar sektorun səmərəliliyini artırır [6, s.99]. Aqrar sahə müəssisələrinin işinin nəticələrinə təbii-iqlim fəlakətləri (yağışlar, qasırğalar, yanğınlar və s.) önəmli dərəcədə təsir edir. Aqrar sahədə risklər çox vaxt insan fəaliyyətindən asılı deyil və xarici risklər kateqoriyasına aiddir. Aqrar sahədə risklərin xarakterindən və təsirindən asılı olaraq bir neçə növünü ayırmaq olar: istehsal riskləri - xammalın istehsalı və emalı, paylanması zamanı yaranır; marketinq riskləri - qiymətlər, paylama, istehlakçı tələbat və istəkləri ilə bağlıdır; maliyyə riskləri - istehsalın rentabelliği, maliyyə resurslarının dəyəri, devalvasiya, inflyasiya ilə bağlıdır.

Aqrar sahə müəssisələrində risklərin idarə edilməsi zəruridir ki, bu zaman əsas məqsəd həmin müəssisələrin fəaliyyətinin rəşional təşkilı yolu ilə maksimum mənfəət əldə etməkdir. Mənfəət əldə etmək müəssisə üçün ehtiyat fondları yaratmağa imkan verir ki, bu da riskli vəziyyətləri aradan qaldırmağa və iqtisadiyyatın

sonrakı fəaliyyəti üçün müəyyən təminatlar yaratmağa imkan verir. Risklərin təsnifatı müvafiq risklərin idarə edilməsi alətlərindən səmərəli istifadə imkanı yaradır. İdarəetmə qərarlarının qəbul edilməsinin səmərəliliyini artırmaq üçün müxtəlif risk qrupları mövcud olduqda idarəetmə sisteminə aid olan tədbirlər kompleksini hazırlamaq lazımdır. Bu istiqamətdə rəqəmsal texnologiyalardan daha fəal şəkildə istifadə edilməsi vacibdir [7, s. 587].

Qeyd edək ki, risklərin idarə edilməsi sistemi, risklərin idarə edilməsi prosesində əsas iştirakçıların rollarını, risklərin müəyyənləşdirilməsi, qiymətləndirilməsi və idarə edilməsinə yanaşmanı, habelə məlumat mübadiləsi və risk səviyyəsinin monitorinqi qaydalarını müəyyənləşdirən rəşmi və qeyri-rəşmi alətlər toplusudur. Hal-hazırda, aqrar sahə müəssisələrinin işinin müəyyən aspektlərinə təsir edən riskləri minimuma endirmək üçün bir çox üsul var (şəkil 1).

Şəkil 1. Aqrar sahədə risklərin minimuma endirilməsi yolları (müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Aqrar sahə risklərinin sığortası aqrar sektorda risklərin idarə edilməsinin ən effektiv üsullarından

biridir. Sığorta iqtisadiyyatın maddi-texniki komponentlərində üstünlük təşkil edən ən önəmli maliyyə institutlarından biri olmaqla, aqrar sektorun inkişafında davamlılığın və sabitliyin qorunması istiqamətində reallaşdırılan müxtəlif tədbirlər sırasında mühüm yer tutur. Dünyanın əksər ölkələrində aqrar sahənin səmərəli inkişafı dövlətin ciddi dəstəyi, o cümlədən müxtəlif səviyyəli büdcələrdən dərhal

birbaşa maliyyələşdirmə ilə bağlıdır [8, s. 79]. Sığorta mühafizəsi sisteminin inkişaf etdirilməsi aqrar sahə istehsalı və xidmət sektoru müəssisələri üçün risklərin idarə edilməsinin ən önəmli elementi hesab olunur. Risklərin idarə edilməsi sisteminin maliyyə və sığorta alətləri aqrar sahə müəssisələrinin ənənəvi və perspektivli fəaliyyətində resurs təminatı rolunu oynamaqla istehsal fəaliyyətinin ahəngdarlığını təmin edir ki, bu da müəssisələrin maliyyə dayanıqlılığında aparıcı mövqe tutur [9, s.18].

sahədə obyektiv və kifayət qədər statistik və analitik məlumatların olmaması sektorlar üzrə kreditləşməni çətinləşdirir [12, s. 29]. Aqrar sığorta modelini seçərkən və tətbiq edərkən kənd təsərrüfatı şəraiti, ölkənin sığorta bazarının xüsusiyyətləri nəzərə alınmalı və dövlət siyasətinə uyğunlaşdırılmalıdır. Aqrar sığorta mexanizmi kifayət qədər böyük qurum olduğundan, onu formalaşdıran və yaradarkən dövlətin reallaşdırdığı strateji aqrar siyasətini, kənd təsərrüfatı infrastrukturunun önəmliliyini və digər bu kimi amilləri nəzərə almaq lazımdır [13, s.18].

Nəticə

Beləliklə, aqrar sahə risklərinin sığortalanmasına mövcud yanaşmaların təhlili nəticəsində aqrar sığorta sisteminin qurulması strategiyası ilə bağlı əsas qənaətləri formalaşdırmaq mümkündür:

1. Aqrar sığorta sisteminin effektiv olması və tələblərə cavab verməsi üçün onun bütün iştirakçılarının ehtiyaclarını nəzərə alaraq, həmin sistemin əsas prinsiplərini aydın şəkildə müəyyənləşdirmək və müəyyən müddət ərzində dəyişməmək lazımdır. Bu prinsipləri sistemin hər üç iştirakçısının - hökumətin, sığorta şirkətlərinin və aqrar sahə istehsalçılarının mövqeyi nəzərə alınmaqla hazırlamaq lazımdır. Məhz ictimai maraqların eksponenti olan hökumət digər iştirakçıların söylərinin birləşdirilməsində və maraqlarının tarazlaşdırılmasında aparıcı rol oynamalıdır. Habelə, sistemin bütün iştirakçıları etimad və tərəfdaşlıq prinsiplərinə əməl etməlidirlər.

2. Sığorta haqqının subsidiyalaşdırılması və dövlət təkrarsığorta təminatının verilməsi yolu ilə reallaşdırılan aqrar sığorta risklərinin sığortasına dövlət dəstəyi fəlakətli itkilər zamanı aqrar sahə istehsalçılarının gəlirlərinin dəstəklənməsinin ən səmərəli forması olmalıdır.

3. Aqrar sahə istehsalçılarının sığortada iştirakı könüllü olmalıdır. Aqrar sahə risklərinin sığortasına dövlət dəstəyinin göstərilməsi bu prosesə dövlət nəzarəti üçün əsas olmalıdır.

4. Aqrar sığortası sisteminin idarə edilməsində dövlətin prioritet funksiyalarına aşağıdakı funksiyalar daxil edilməlidir: aqrar sığorta sisteminin planlaşdırılması və ümumi əlaqələndirilməsi, o cümlədən dövlətin sığorta subsidiyalarının idarə edilməsi; aqrar sığorta sahəsində

dövlət təkrarsığorta sistemi və sığorta fəaliyyətinə nəzarət.

5. Aqrar sığorta risklərinin dövlət təkrar sığortasını təşkil etmək üçün bu funksiyaları öz üzərinə götürə biləcək qurum və ya fond yaradılmalıdır.

Risqləri düzgün müəyyənləşdirə və qiymətləndirə bilən, həmçinin aqrar sahə istehsalçılarına risklərin qiymətləndirilməsi və onlara təsir üsullarının düzgün seçilməsinə, itkilərin azaldılmasına və sənayenin inkişafının səmərəliliyinin artırılmasına köməklik göstərən konsaltinq mərkəzlərini inkişaf etdirmək lazımdır və s.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Алиев, Ш.Т. Вопросы экономического роста и финансовых ресурсов Азербайджана в контексте нефтяного фактора. // Финансы и кредит. 2008 г. № 30. С.61–64.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14230404>.

2. Аксенова, В.А. Управление рисками в управлении организацией / В.А. Аксенова // Аллея науки. – 2018. – Т. 5, № 4(20). – С. 354-358.

3. Алиев, Ш.Т. Важнейшие детерминанты устойчивого развития экономики Азербайджана. Книга. Баку, «Элм», 2010. - 196 с.

4. Qafarlı, X.Ə. Aqrar sahədə indeksli sığorta: dünya təcrübəsinə və Azərbaycanda tətbiq imkanlarına baxış. Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı, 2023, № 1 (43), s.62-70.

5. Aliyev, Sh.T. (2014). Economics of Azerbaijan: upgrading and implementation of effective instruments. Life Science Journal, 11, 321-326.

6. Горбунов, А.А. Управление рисками в сельском хозяйстве, с использованием инструментов страхования / А.А.Горбунов, В.И.Прасолов // Modern Economy Success. – 2020. – № 1. – С. 99-103.

7. Mamedov, Z.F. Aliyev Shefa. Digitalization of the economy: analysis of influence on the banking sphere in Azerbaijan in the context of world experience// 55th International Scientific Conference on Economic and Social Development, Baku, Azerbaijan: 25 June 2020, Book of Proceedings Vol. 2/4. P 584-591.

8. Алиев, Ш.Т. Влияние финансового кризиса мира на экономические процессы Азербайджанской Республики // Журнал Финансы и кредит. № 8 (344). Москва, 2009. С. 78-82.
9. İsmayilov, H.N. Aqrar sahədə maliyyə resurslarından səmərəli istifadənin risklərin azaldılmasında rolu. Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Gəncə, 2022, 24 s.
10. Бахшиев, Э.М. Повышение эффективности страхования сельскохозяйственных рисков / Э.М. Бахшиев // Экономика сельского хозяйства России. – 2015. – № 1. – С. 45-50.
11. Ванюшина, О.И. Методические подходы к формированию системы страхования в аграрном секторе экономики. Вестник ФГБОУ ВПО РГАТУ, №3 (23), 2014, с.62-65.
12. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanca maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi problemləri və maliyyə-kredit sisteminin inkişafının müasir aspektləri // Audit, – 2017. № 03, – s. 26-40.
13. Muradova, X.F. Azərbaycan Respublikasında sığorta bazarının statistik təhlili və qiymətləndirilməsi. iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2018, 30 s.

Хикмет Саид оглу ГАМИДОВ

Докторант Азербайджанского Университета Кооперации,

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МЕХАНИЗМА СТРАХОВАНИЯ В УПРАВЛЕНИИ РИСКАМИ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ

Резюме

Целью исследования является изучение методологических особенностей механизма страхования в управлении рисками в аграрном секторе. Были разъяснены проблемы развития аграрного сектора и важные моменты, связанные с этим. Обоснована эффективная роль инструментов страхования в снижении негативных последствий рисков, возникающих в аграрном секторе. Разработаны рекомендации и внесены предложения по организации и внедрению механизмов страхования при управлении различными видами рисков в агропромышленном комплексе с учетом новых вызовов.

В качестве метода исследования был принят ряд методов, включая анализ, синтез, сравнение и обобщение. При этом были сделаны ссылки на научные труды различных исследователей о роли механизма страхования в управлении рисками в аграрном секторе.

Результаты исследования могут быть использованы при подготовке мер и программ действий по расширению применения механизма страхования в целях защиты аграрного сектора, одного из стратегических секторов экономики страны, от различных рисков и снижения его негативного воздействия в условиях современных вызовов.

Ключевые слова: аграрный сектор, проблемы развития аграрного сектора, риски аграрного сектора, характеристика рисков, механизм страхования, методологические основы механизма страхования.

Hikmat Said HAMİDOV

Doctoral student of Azerbaijan Cooperation University,

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МЕХАНИЗМА СТРАХОВАНИЯ В
УПРАВЛЕНИИ РИСКАМИ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ**

Summary

The purpose of the research is to investigate the methodological features of the insurance mechanism in risk management in the agricultural sector. The development problems of the agricultural sector and important points related to this are explained. The effective role of insurance instruments in reducing the negative effects of risks arising in the agricultural sector is substantiated. Taking into account new challenges, recommendations have been developed and proposals have been made on the organization and application of the insurance mechanism in managing various types of risks in the agricultural sector.

A number of methods, including analysis, synthesis, comparison and generalization, were used as the research method. At the same time, reference was made to the scientific works of various researchers on the role of insurance mechanisms in risk management in the agricultural sector.

The results of the research can be used in the preparation of measures and action programs to expand the application of the insurance mechanism in order to protect the agricultural sector, one of the strategic sectors of the country's economy, from various risks and reduce its negative impact in the face of modern challenges.

Key words: agrarian sector, development problems of the agrarian sector, risks of the agrarian sector, characteristics of risks, insurance mechanism, methodological foundations of the insurance mechanism.